

بررسی تطبیقی نسخه پژوهی نسخ نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی

فاطمه نوری فاضل^۱

چکیده

مقدمه و هدف: نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر را یحیی بن سعید حلّی با موضوع فقه جعفری تألیف نموده است. ایشان تمامی احکام، از طهارت تا دیات را با عباراتی سلیس بیان نموده است. از این کتاب بالغ بر ۶۸ نسخه خطی در ایران وجود دارد که ۱۲ نسخه از آن در کتابخانه آستان قدس رضوی همراه با ضمائم وجود دارد. این پژوهش، نسخه‌های خطی که از این کتاب در اداره مخطوطات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی موجود است را به لحاظ نسخه‌شناسی و کتابشناسی مور بررسی تطبیقی قرار داد.

روش پژوهش: ساختار این پژوهش به روش توصیفی - تطبیقی و بنابر مطالعه کتابخانه ای و بررسی دیجیتال نسخه به سامان رسیده است. این پژوهش با رویکرد بررسی تطبیقی اطلاعات جامعی از این نسخه‌ها را در اختیار علاقه مندان کتب خطی فقهی، هم به لحاظ ساختار و شکل ظاهری و هم به لحاظ محتوای فقهی ارائه داده است.

یافته‌ها و نتایج: با بررسی‌هایی که این پژوهش در نسخ خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر انجام داد تمامی نسخه‌های این عنوان به لحاظ کتابشناسی ارزشمند است و دانش پژوهان فقه و اصول که به زبان عربی اندک تسلطی داشته باشند؛ با مراجعه به این نسخ، در کمترین زمان، بیشترین اطلاعات فقهی را دریافت می‌کنند؛ به علاقه مندان توصیه می‌شود به نسخه موجود به شماره ثبتی ۱۱۵۲۲ که خوانش راحت‌تری دارد، مراجعه نمایند. همچنین به لحاظ نسخه‌شناسی حائز درجه بندی عادی است. قدیمی‌ترین نسخه به شماره ثبتی ۱۵۸۷۱ می‌باشد و فهرست‌نگاران تاریخ کتابت آن را به شیوه حدسی، متعلق به قرن ۱۰ ثبت نموده‌اند. این کتاب در دو چاپخانه به چاپ رسیده است، که هر دو دارای مقدمه جامعی می‌باشد که ارزش مطالعه کتاب را دوچندان می‌نماید و در این پژوهش دورنمایی از این مطالب ذکر شده است.

کلیدواژه‌ها: فقه جعفری، کتابخانه آستان قدس رضوی، نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر، یحیی بن سعید حلّی.

۱. دانشجوی فقه و اصول سطح ۲ حوزوی دانشگاه جامعه الزهراء (ع) و خادمیار مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی.

مقدمه

اگر ما عبد هستیم و خدای سبحان، مولای ما است و بخواهیم چون عبد، تسلیم اوامر مولا باشیم و با تطبیق خواسته های او بر سلوک عملی در ابعاد مختلف زندگی، به ترقی و کمال برسیم، باید اولاً با اوامر و نواهی او آشنا شویم و ثانیاً به آن جامه عمل بپوشانیم و روشن است آنچه می تواند این غرض را تأمین کند «فقه» است. فقهی که برگرفته از آیات و سنت رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) می باشد.

فقهاء برای انتقال دانش فقه به جوامع بشری از روش هایی مثل برپایی جلسات علمی، مناظرات علمی و حتی مکاتبات فی ما بین استفاده می کردند. یکی از این روش ها، کتابت دانش خود در قالب نسخه های خطی بوده است.

بیشترین تعداد نسخ خطی با موضوع فقه است که تعداد آن بالغ بر ۱۲ هزار نسخه خطی می باشد.

کتابخانه آستان قدس رضوی از جمله مراکز فرهنگی است که نقش مؤثری در نگهداری و احیای میراث مکتوب دارد. وجود نسخ خطی متعدد از علماء و دانشمندان جهان اسلام موجب شده است تا این مرکز مورد توجه پژوهشگران واقع شود. از جمله آثاری که در این گنجینه نگهداری می شود نسخه هایی از کتاب نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر تألیف یحیی بن سعید حلّی (۶۰۱-۶۹۰ ق) است. موضوع این کتاب فقه جعفری می باشد.

پیشینه پژوهش

این کتاب در دو چاپخانه به چاپ رسیده است، که هر دو دارای مقدمه جامعی می باشد که ارزش مطالعه کتاب را دوچندان می نماید و در این پژوهش دورنمایی از این مطالب ذکر شده است. چاپ این دو کتاب در نجف و تهران مؤید این مطلب است که فقهاء نجف و تهران اهتمام ویژه ای به موضوعات فقهی داشته اند.

روش شناسی پژوهش

ساختار این پژوهش به روش توصیفی - تطبیقی و بنا بر مطالعه کتابخانه ای و بررسی دیجیتال نسخه به سامان رسیده است.

یافته های پژوهش

با بررسی هایی که این پژوهش در نسخ خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر انجام داد؛ تمامی نسخه های این عنوان به لحاظ کتابشناسی ارزشمند است و دانش پژوهان فقه و اصول که به زبان عربی اندک تسلطی داشته باشند؛ با مراجعه به این نسخ، در کمترین زمان، بیشترین اطلاعات فقهی را دریافت می کنند؛ به علاقه مندان توصیه می شود به نسخه موجود به شماره ثبتی ۱۱۵۲۲ که خوانش راحت تری دارد، مراجعه نمایند. همچنین به لحاظ نسخه شناسی حائز درجه بندی عادی است. قدیمی ترین نسخه به شماره ثبتی ۱۵۸۷۱ می باشد و فهرست نگاران تاریخ کتابت آن را به شیوه حدسی، متعلق به قرن ۱۰ ثبت نموده اند.

مؤلف: یحیی بن سعید حلّی

«الشیخ الفقیه الاجل ابوزکریا نجیب الدین یحیی بن احمد بن یحیی بن الحسن بن سعید الهدلی» معروف به یحیی بن سعید حلّی در سال ۶۰۱ هجری در حلّه و در خاندان فقیه پرور سعید هدلی دیده به جهان گشود.^۱ (حرّ عاملی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۴۶) اجداد وی در شمار دانشمندان بزرگ دیار حلّه هستند. ایشان نوه دختری ابن ادریس حلّی است و از سمت پدر، جدّش یحیی، از فقهای بزرگ حلّه بود که دو فرزند فقیه و دانشمند به نام احمد - پدر ابن سعید - و حسن - پدر محقق حلّی - داشت. بنابراین ابن سعید پسرعموی پیشوای فقهای شیعه، محقق حلّی است. این دانشمند پس از پسر عمویش محقق حلّی، بر کرسی تدریس تکیه زد و جای خالی او را پر نمود (دوانی، ۱۳۸۷، شماره ۴۳، ص ۱۶). وی مراتب بالای علمی را یکی پس از دیگری سپری کرد و از فقهای مشهور و پرآوازه جهان گردید. ابن سعید علوم فقه، اصول فقه، حدیث و ادب را از محضر دانشمندان پرآوازه ای فراگرفت و در کنار تحصیل، شاگردان صاحب نامی را پرورش داد و به جهان اسلام تقدیم کرد. اسامی تمامی این دانشمندان در جدول ۱ تجمیع شده است.

جدول ۱- اسامی تعدادی از اساتید و شاگردان مؤلف کتاب *نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه والنظائر*

اساتید مؤلف	شاگردان مؤلف
پدر بزرگوارش احمد بن یحیی هدلی حلّی (متوفای ۶۹۰)	علامه حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر حلّی (متولد ۶۴۸)
سید فخار بن محمد موسوی (متوفای ۶۳۰)	سید عبدالکریم بن احمد بن طاووس (متوفای ۶۹۳)
ابوحامد سید محمّد بن عبدالله حسینی حلبی (۵۶۴-۶۳۴)	حسن بن داود حلّی، «صاحب جال» (۶۴۲-۷۲۳)
محمّد بن جعفر بن نما حلّی (متوفای ۶۴۵)	سید محمّد بن ابی الرضا علوی، صاحب کتاب «تعازی»
محمّد بن ابی البرکات	پسر بزرگوارش محمّد بن یحیی
جعفر بن حسن محقق حلّی (۶۰۲-۶۷۶)	سید حسن بن علی حسین ابرز (۶۶۳-۶۰۷)
	سید محمّد الدین محمّد بن علی اعرج حسنی
	علی بن حسین بن عماد لیثی واسطی (۷۴۵)
	حسین بن اردشیر طبری (۷۳۰)
	حسن بن احمد بن نما (زنده به سال ۷۵۲)

۱. در برخی منابع وی را متولد کوفه و رشد یافته حله معرفی نموده‌اند. (عباس قمی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۳؛ عبدالله اصفهانی افندی، ۱۳۸۹، ج ۵، ص ۳۳۶).

ابن سعید حلّی برای احترام به مقام علمی و شخصیت بزرگ محقق، در درس وی شرکت می‌کرد و از وی مفتخر به دریافت اجازه گردید. (عبدالله اصفهانی افندی، ج ۵، ص ۳۴۰؛ دوانی، ۱۳۸۷، شماره ۴۳، ص ۱۶)
 علامه حلّی در شأن وی می‌نویسد: او به من اجازه روایت داد و دارای زهد و تقوا بود و ضمیری پاک داشت. (حرّعاملی، ج ۲، ص ۳۴۷؛ امین، ۱۴۰۳، ج ۱۰، ص ۲۸۷) ابن سعید پس از سپری کردن عمری بابرکت، در شب عرفه سال ۶۸۹ یا ۶۹۰ هجری قمری در شهر حلّه رحلت کرد و در مزاری که اکنون معروف به «قبة الشیخ منتجب الدین یحیی بن سعید» است، مدفون گردید.

این فقیه دارای تألیفاتی است که در ذیل به چند عنوان اشاره می‌شود:

الجامع للشرائع؛ الفحص و البیان من اسرار القرآن؛ قضاء الفوائت؛ كشف الالتباس عن نجاسة الارجاس؛ المدخل فی اصول الفقه؛ نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر؛ مسألة فی نجاسة المشركين.
 به ادّعی یکی از کتابشناسان متأخر مؤلف نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر ابن سعید حلّی نمی‌باشد.؛ اما با بررسی‌هایی که این پژوهش انجام داده است؛ وجهی برای تردید در انتساب این رساله به یحیی بن سعید حلّی وجود ندارد و قرینه کافی برای اثبات این مسأله وجود دارد (حلّی، ص مقدمه؛ محقق داماد، ۱۳۸۱: ص ۱۴) نمونه قرینه موجود این است که صاحب ریاض فرموده است: نسخه ای که به شیخ نسبت داده شده دیباچه طویلی دارد که توسط فرزندش «محمد بن یحیی» کتابت شده است. (یحیی بن سعید حلّی، چاپ ۱۴۰۵، ص مقدمه)

نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر

موضوع کتاب نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر فقه جعفری است که به زبان عربی از ابن سعید حلّی در تاریخ ۶۷۴ق تألیف شده است. این کتاب با عبارتی سلیس و خالی از گره‌های فقهی، تمامی ابواب فقهی از طهارت تا دیات را به نحو اختصار بیان کرده است. مؤلف بدون استفاده از اصطلاحات مشکل فقهی، نکات فقهی را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. این کتاب نه بسیار طولانی است تا خواننده از خواندن آن خسته گردد و نه آنچنان کوتاه و مختصر، که به مباحث مهمی که طرح آنها لازم است بی توجهی کند. به رغم اختصار در برخی مسائل، در هر مورد استدلالی کافی ارائه شده، نظریات فقیهان مخالف و موافق مطرح شده، و درباره هر یک داوری شده است.

در میان کتب فقهی کمتر کتابی، تمامی ابواب فقهی را در کتابی کم حجم جمع‌آوری کرده است. کم حجم بودن کتاب در هر دوره ای طرفداران خاص خودش را داشته است. گاه کتاب‌های مختصر بنا به دستور حاکمان وقت نوشته می‌شد و گاه فقهاء بنا به نیاز جامعه اقدام به تألیف چنین کتاب‌هایی می‌کردند.

۱. دکتر حسن انصاری در یادداشتی ادعا کرده‌اند که مؤلف این کتاب ابن سعید حلّی نمی‌باشد بلکه مذهب الدین ابن رده النیلی (د ۶۴۴ق) است. دلیل این مدّعا مقدمه یکی از قدیمی‌ترین نسخه‌ها است که به صورت کوتاه درباره حدّعبادات بیان شده و نشان دهنده مباحث کلامی معتزلیان است.
 ansari.katebak.com

ویژگی کتاب‌های موسوم به «اشباه و نظائر»

«اشباه و نظائر» به معنی همانندها در حکم یا موضوع است. اشباه و نظائر در اصطلاح به موضوعات مختلف که در یک حکم مشترک هستند و یا احکام مختلف که به یک موضوع تعلق دارند گفته می‌شود. بدین گونه که مؤلف مشترکات را در یک بخش جمع آوری می‌کند. این روش را نویسندگان مسلمان در سایر علوم مانند ادبیات نیز به کار برده‌اند؛ برای مثال کتاب الاشباه و النظائر سیوطی در نحو، از همین نوع است. (محقق داماد، ۱۳۸۱: ص ۱۳) در اینجا مقصود از «الاشباه والنظائر» آن است که مسائل مختلفی از ابواب متفاوت فقه به خاطر وجود یک شباهت میان آنها یک جا جمع شده و با هم مطرح شده‌اند. فقیهی که از فنّ اشباه و نظائر استفاده می‌کند می‌بایست حضور ذهن و احاطه به تمام ابواب داشته باشد. (شیخ مفید، ۱۴۱۴ق/ص ۳) که از آن به «استیناس» نیز تعبیر می‌شود. لازم است به این مسئله اشاره شود که استدلال به اشباه و نظائر برای اثبات حکم به صرف شباهت و همانندی، قیاس می‌باشد و از نظر فقهای امامیه باطل است، لیکن مقصود از آوردن همانندها برای سرایت دادن حکم به همانندهایش نمی‌باشد بلکه فقهاء جهت بهتر فهمیدن حکم از دلیل و نزدیک شدن ذهن به واقع، از آن در فقه استدلالی بسیار بهره گرفته‌اند.

در نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه والنظائر هم مؤلف با دیدگاهی وسیع در بیان ابواب متفاوت موارد مختلفی از مباحث فقهی را که در یک حکم اشتراک دارند و میانشان شباهتی وجود داشته رادر یک جا دسته بندی کرده و با هم مطرح نموده است؛ اما نکته قابل ذکر آن است که مؤلف، مسائل مختلفی را که در ابواب گوناگون وجود دارد، بدون بیان یک قاعده کلی، جمع آوری کرده است، حتی گاهی مسائلی را یک جا مطرح کرده است که نتیجه قواعد کلی متفاوتی هستند، ولی حکم همه آنها یکی است.

این کتاب با وجود آنکه کتابی است مختصر و از کتب فقهی استدلالی به شمار نمی‌آید، ولی گاهی، به سبب کتب استدلالی، مباحث مختلف فقهی را بررسی می‌کند و بخشی از روایات مسأله مورد نظر را مطرح می‌نماید و نظریات بعضی از فقهاء را نیز نقل می‌کند و به بررسی آن پرداخته و آن را قبول یا رد می‌نماید.

مؤلف در نقل روایات، بیشتر از کتاب من لایحضره الفقیه و کتاب التهذیب استفاده کرده است و در نقل نظریات فقهاء، بیشتر نظریه ابن بابویه و شیخ طوسی را مطرح نموده است.

ابواب و فصول: این کتاب فقهی در ۷۸ فصل به تألیف درآمده است. با موضوع عبادات، طهارت، صلاة، صوم، بیع، رهن، خیار، اجاره، نکاح، حدود، قصاص و دیات. عناوین هر فصل این کتاب به شرح ذیل می‌باشد: العبادة و اقسامها؛ فی موجبات الوضوء؛ فی الوضوءات المستحبّة؛ فی موجبات الغسل؛ فی الاغسال المسنونة؛ مواضع یجوز فیها التیمّم؛ فی النجاسات؛ فی المظهورات؛ ما یجوز فیها الصلاة من اللباس؛ فیما یکره فیها الصلاة؛ فی مواضع تکره الصلاة فیها؛ المواضع التي تجوز العبادة فیها قبل دخول وقتها؛ فی المواضع التي یستحب تأخیر العبادة فیها؛ فی علامات القبلة؛ المواضع التي یسقط استقبال القبلة فیها؛ مواضع استحباب التوجّه بالتکبیرات؛ مواضع استحباب قراءة سورة الجحد؛ التکبیرات الواجبة والمستحبة فی الصلوات الخمس؛ عدد التکبیرات فی صلاة العید؛ عدد التکبیرات فی صلاة الکسوف؛ التکبیرات الواجبة فی الصلوات الواجبة؛ انواع السجودات و أعدادها؛ مواضع وجوب سجدة السهو؛ الخطب الواجبة والمندوبة؛ المواضع التي یجوز فیها

المشى فى الصلاة؛ المواضع التى يكره فيها الكلام؛ عدم وجوب قضاء مافات من الصوم؛ ما يكره فعله فى الليل؛ عدد الصدقات الواجبة؛ مواضع استحباب الصدقة؛ مناسبات الصدقة فى استحقات الثواب؛ العمرات الواجبة؛ مواضع وجوب البدنة؛ مواضع وجوب البقرة؛ مواضع تجب فيها الشاة؛ ما لا يجب فيه الكفارة؛ فيما يستباح مجاناً؛ مواضع لا يجوز فيها البيع؛ أشياء لا يجوز بيعها سلفاً؛ مواضع يكره البيع فيها؛ مواضع جواز بيع أم ولد؛ مواضع صحة بيع الإكراه؛ أشياء لا يصح الرهن فيها؛ مواضع ثبوت الخيار؛ ما لا يجوز إجارتها؛ المواضع التى يلزم الأجل المعلوم فيها؛ العقود اللازمة؛ العقود الجائزة؛ العقود اللازمة من طرف الجائزة من طرف آخر؛ النساء اللواتى يحرم فى النكاح على التأييد؛ المحرمات من النساء فى حال دون حال؛ النساء اللواتى يستحب تزويجهن؛ النساء اللواتى يكره نكاحهن؛ المواضع التى يكره الجماع فيها؛ المواضع التى يجب فيها مهرالمثل؛ المواضع التى لا يجب فيها المهر؛ أشياء تزيل النكاح؛ عدد العدة؛ فى العدد المختلفة؛ ما يجب فيه العتق؛ من يستحب عتقه؛ الذين ينعثون من غير لفظ؛ مواضع لا تقبل فيها شهادة النساء؛ الذين لا يقبل إقرارهم؛ من يسمع قوله؛ مواضع يقبل قول المدعى فيها من غير يمين؛ الذين يضيق عليهم فى المطعم والمشرب؛ المخلدون فى السجن؛ فى الذين يقتلون بعد الحد والتعزير مرتين؛ مواضع يجب فيها قتل المرأة؛ مواضع لا تقطع فيها يد السارق؛ أقسام القتل واحكامه؛ مواضع وجوب الدية؛ مواضع يجب فيها ثلث الدية أو ثلثاها؛ فيما يجب فيه نصف الدية؛ فيما يجب فيه ثلث الدية؛ أقسام الجراحات وديتها؛ المواضع التى لا تجب فيها الدية.

نسخه شناسى

از نزهة الناظر فى الجمع بين الاشباه والنظائر بيش از ۶۸ نسخه خطى در شهرهاى مشهد، قم، كاشان، تهران، شيراز، يزد، همدان، قزوین، اصفهان، کرمانشاه و اراك نگه دارى مى شود؛ كه كهين ترين آن موجود در گنجينه كتابخانه آستان قدس رضوى به شماره ثبتى ۱۵۸۷۱ مى باشد كه تاريخ كتابت آن به شيوه حدسى مربوط به قرن ۱۰ مى باشد و نام كاتب آن مشخص نيست. در كتابخانه آستان قدس رضوى تعداد ۱۲ نسخه از اين كتاب موجود مى باشد كه البته تعدادى از اين ها داراي ضميمه با موضوعات فقه، اصول فقه، منطق و... مى باشد. آغاز و انجام تمامى اين نسخه ها برابر است. در جدول ۲ نسخه شناسى آن ها مورد بررسى قرار گرفته است.

جدول ۲- فهرست نسخه‌های خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه والنظائر در اداره مخطوطات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

ردیف	شماره ثبت	نوع خط	تاریخ کتابت	تعداد سطر در صفحه	سایز هر برگ	رنگ کاغذ	جلد	صفحات تعداد	واقف	توضیحات
۱	۱۵۸۷۱	نسخ	قرن ۱۰	۱۹	۲۲/۵ × ۱۵/۵	نخودی	فاقد جلد	۴۵	خریداری در اردیبهشت ۱۳۶۷	انجام افتادگی دارد (ناقص الآخر) ابن زید یاسین مصحح ومحشی است
۲	۳۶۴۰۹	نستعلیق	جمادی الثانی ۱۰۰۷ق	۱۵	۱۹/۵ × ۱۱	نخودی آهار مهره	تیماج قهوه‌ای یک لا	۷۹	اهدایی رهبری مهر ۱۳۸۶	فاقد خطبه
۳	۶۴۷۳	نسخ	قرن ۱۱ ۱۰۶۹ق	۱۳	۱۷ × ۱۱	نخودی	فنخا: مقوا سامانه سیمرغ: پارچه‌ای	۱۱۱	خریداری شده در آذر ۱۳۲۲	-
۴	ضمیمه: ۲۱۵۸۴ ۲۱۵۸۵	نستعلیق	قرن ۱۲	۲۴	۲۱/۲ × ۱۱/۵	نخودی آهار مهره	تیماج مشکی	۳۲	اهدایی رهبری خرداد ۱۳۷۳	عناوین به شنگرف برگ آخر نونویسی شده
۵	۸۰۴۴	نستعلیق شکسته	اوایل قرن ۱۲	۲۰-۲۲ سامانه سیمرغ: ۲۱	۱۸ × ۱۳	نخودی	فنخا: مقوا سامانه سیمرغ: پارچه	۴۵	خریداری مهر ۱۳۲۹	-
۶	ضمیمه: ۲۱۵۰۴ ۲۱۵۰۵	نسخ	سیمرغ: قرن ۱۳ فنخا: قرن ۱۲	۲۱	۲۱/۵ × ۱۴/۵	شکری آهار مهره	تیماج مذهب قهوه‌ای ضربی با ترنج و سر ترنج	۴۴	اهدایی رهبری خرداد ۱۳۷۳	فاقد خطبه. عناوین به شنگرف. توسط سید مصطفی صفایی خوانساری تصحیح و مقابله شده
۷	۱۱۵۲۲	نسخ	رمضان ۱۱۰۳ق	۱۹	۲۱/۵ × ۱۲/۵	نخودی آهار مهره	تیماج ماشی یک لا	۵۶	واقف: حسن فرید محسنی در شهریور ۱۳۵۴	عناوین به شنگرف. دارای سرلوح مزدوج مذهب مرصع مجدول جداول اوراق به لاجورد و تحریر واکلیل. اندازه جدول: ۷ × ۱۵/۵
۸	۸۰۴۵	نسخ	قرن ۱۲. ذیقعدة ۱۱۲۱ق	۱۷	۲۰ × ۱۴	نخودی آهار مهره	تیماج قهوه‌ای	۷۶	تملك: محمدباقر موسوی در ۱۲۸۰ق خریداری در مهر ۱۳۲۹	یادداشت: ظهورق اول خط و مهر مالک محمدباقر موسوی در ۱۲۸۰ق

عناوین به سنگرف. جای عناوین سفید وجداول اوراق وکمندبه تحریر. اندازه جدول: ۸×۱۶/۵ بادیباچه مفصل آغاز شده وبا بقیه نسخه‌ها کاملا متفاوت است.	خریداری در ۱۳۲۹	۴۸	تیماج ماشی یک لا	نخودی آهار مهره	۲۱×۱۴	۲۲	قرن ۱۳	نسخ	۸۰۴۳	۵
عناوین فصول به سنگرف قطع وزیری کوچک (رایانه)	واقف: علی بابلی ۱۳۷۲	۳۵	تیماج ضربی مذهب باترنج و سرترنج و با حواشی مستعمل	نخودی	۱۰/۵×۲۱	۲۱	قرن ۱۳	نسخ خفی	۱۹۱۳۳	۱۰
عناوین به سنگرف	اهدایی رهبری خرداد ۱۳۷۳	۲۹	تیماج مشکی	شکری آهار مهره	۲۱×۱۵	۲۱	اواخر شعبان ۱۳۴۶. قرن ۱۳	نسخ	۱۹۸۱۱	۱۱
قطع رقی (رایانه) برخی از عناوین نانویس	واقف: زید الدین جعفر زاهدی دی ۱۳۷۷	۱۰۰	تیماج مشکی	نخودی	۱۰/۵×۱۵/۵	۱۴	-	نسخ خفی	۲۶۲۵۸	۱۲
عناوین به سرخی	واقف: علی غروی در سال ۱۳۸۲	۳۲	تیماج ضربی، رنگ بادمجانی دارای یک ترنج ودو سرترنج وجداول مزین شده ودارای حاشیه زنجیره‌ای	نخودی	۱۹/۵×۲۶	۲۷		نسخ	۳۰۵۹۸	۱۴
ناقص الآخر. دارای حاشیه مربوط به نسخه اصلی. عناوین به سنگرف	واقف: محمد باقر سبزواری در محرم ۱۴۰۵ق	۲۰	گالینگور با عطف و گوشه تیماج	نخودی	۱۵×۲۰/۹	۲۱	قرن ۱۳	نستعلیق تحریری ۳۳۷۱۷	به ۱۴۵۴۲ ضمیمه شده است (۲۱ برگ متفرقه با موضوع فقه)	۴
مجدول بزر و تحریر مشکی و لاجوردی و کمند. (در دست فهرست)	خریداری از معزی در مهر ۱۳۸۹		تیماج قهوه‌ای ساده		۲۵×۴۴	۳۱	قرن ۱۲	نسخ	ضمیمه ۴۳۴۴۸ ۴۳۴۴۵	۵

حاشیه دارد. دارای مقابله بارمز «بلغ» است. عناوین نانویس مدیل به چهاربرگ بیاض است. (دردست فهرست)	خریداری از محسن دهقان گلستان خرداد ۱۳۹۷	۵۹ ار (۱۲۰) ۷۲ - (پ)	تیماج عنابی ضربی باترنج و سرترنج	نخودی آهارمه‌ره		۶۱	سه شنبه جمادی الثانی سال ۱۱۱۸، قرن ۱۲	نسخ ۵۴۸۲۹/۴ ضمیمه ۵۴۸۲۹	۱۶
حاشیه دارد. ده برگ ابتدایی نانویس است. روی عناوین و فصول به شنگرف. شرح ضمایم: اجوبة المسائل الفقهیه	خریداری از ناصرالدین حسینی در دی ۱۳۹۷	۵۹ (۵۹) (ر-۱)	تیماج مشکی با عطف گالینگور مشکی	فستقی / نخودی آهارمه‌ره		۱۹	قرن ۱۲ نستعلیق / نستعلیق تحریری	۵۵۲۲۳	۱۷

کاتبین نسخه‌های خطی

از میان نسخ خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی، فقط کاتب ۴ نسخه و نیز ۲ نسخه ضمیمه، معلوم می‌باشد. در جدول ۳ توضیحات مبسوط ارائه شده است.

جدول ۳- اسامی کاتبین نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر

ردیف	شماره ثبت	کاتب	سایر کتب کتابت شده
۱	۳۶۴۰۹	عزیز الله بن نورالله دلجانی (قرن ۱۱)	۱. احکام نجومی و طالع شناسی، ۹۹۱ق. (فنخا، ۲/۲۶۸) ۲. شرح تجرید الاعتقاد، ۱۰۰۶ق (فنخا، ۱۹/۲۳۷)
۲	۶۴۷۳	محمد بن محمد زمان قاینی	-
۳	۲۱۵۰۵	محمد مهدی بن محمد هادی خوانساری	۱. الجمل والعقود، ۱۲۷۹ق (فنخا، ۱۰/۳۲۷) ۲. رضوان الاملین فی حاشیة القوانين، ۱۲۶۵ق (فنخا، ۱۶/۷۲۰) ۳. شرح جمل العلم والعمل، ۱۲۷۹ق (فنخا، ۱۹/۳۷۵) ۴. معراج الشریعة فی شرح منهاج الهدایة الی احکام الشریعة، ۱۲۷۳ق (فنخا، ۳۰/۳۶۵)
۴	۸۰۴۵	محمد بن محمود (قرن ۱۲)	۱. دیوان صائب تبریزی، ۱۱۴۰ق. (فنخا، ۱۵/۴۷۲) ۲. کتاب من لایحضره الفقیه، ۱۱۱۷ق. (فنخا، ۲۶/۱۱۱) ۳. نور الثقلین، ۱۱۲۰ق. (فنخا، ۳۳/۸۰۵)
	۳۰۵۹۸	علی بن عبدالله جزایری (قرن ۱۱)	
	۵۴۸۲۹	زین العابدین بن محمد نعیم نصیری (تولد: قرن ۱۱ متوفی: قرن ۱۲)	

نوع خط این نسخه‌ها به نسخ و نستعلیق می‌باشد که البته اغلب به خط نسخ به کتابت رسیده است. در جدول ۴ توضیحات آماری ارائه شده است.

جدول ۴- آمار نسخه‌های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی

خط	نسخ	نستعلیق
تعداد نسخ	۱۲	۵

در شکل ۱ و شکل ۲ تصاویری از قدیمی‌ترین نسخه خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر که در اداره مخطوطات کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود را ملاحظه می‌کنید.

شکل ۱- برگ اول از قدیمی‌ترین نسخه خطی موجود در ایران به شماره ثبتی ۱۵۸۷۱

شکل ۲- برگ آخر از قدیمی ترین نسخه خطی موجود در ایران به شماره ثبتی ۱۵۸۷۱

اطلاعات چاپ

اولین بار این کتاب در تهران در سنه ۱۳۱۸ق در (۱۷۱) صفحه به قطع کوچک منتشر شد ولیکن در نهایت سقم و خطای بسیار و عبارات آن مشوش بود و دو تن از فقها در تصحیح آن کوشیدند:

۱. شیخ میرزا علی زنجانی؛ در ۴۹ صفحه و هر صفحه (۱۷) سطر. به خط نسخ. از این نسخه به رمز «م» اشاره می شود.

آغاز: هذا کتاب نزه الناظر. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين. والصلوة على رسوله محمد واله اجمعين. اعلم اني قد صنعت لك هذا الكتاب وجمعت فيه بين الحكم ونظيره وسميته نزهة الناظر في الجمع بين الاشباه والنظائر من شريعة النبي...

انجام: تم الكتاب بحمد الله وحسن توفيقه على يد العبد المذنب الراجي غفور ربّه جواد بن المرحوم الشيخ مراد في الصحن بالنجف قبل الظهر عاشر في شهر صفر سنة الثامنة والسبعين بعد الألف والمائتين...

۲. نسخه دیگر در مجموعه ای در کتابخانه آیت الله حکیم در نجف اشرف به شماره ثبتی ۴۰۱ مخطوطات؛ در ۳۲ صفحه و هر صفحه (۲۲) سطر.

آغاز: کتاب النزهة ليحيى بن سعيد صاحب الجامع. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة

علی رسوله محمد وآله اجمعین . اعلم انی قد صنتت لك هذا الكتاب وجمعت فيه بين الحكم ونظيره وسميته
نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه والنظائر من شریعة النبی...

انجام: تمّت هذه الاجزاء ... السبت مع عشر من شهر محرّم الحرام مطابق ۱۳۷۱ اسماعیل بن عبد الله.

نسخه نویس این اثر «اسماعیل بن عبد الله» است. از این نسخه به رمز «ح» اشاره می شود.

به هر حال این نسخه‌ها از خطا و تحریفات سالم نیستند ولیکن مقارنه این آثار فایده‌های زیادی در رفع
نواقص وتلافی خطاها خواهد داشت. چاپ وتصحیح این کتاب در شهرهای نجف وتهران وقم مؤید این مطلب
است که اهتمام علمای ساکن این شهرها به موضوعات فقهی بیش از شهرهای دیگر است؛ به ویژه نجف که
محل اجتماع وبرپایی جلسات علمی وفقهی فقهاء بوده است. نسخه چاپی که در المکتبة الفقهیة نجف اشرف
به چاپ رسیده است دارای مقدمه کاملی از السید احمد الحسینی است که در تاریخ ۱۳۸۶ هجری قمری به
تألیف درآمده است.

بحث و نتیجه‌گیری

دستاورد بررسی‌های انجام شده در نسخه‌های خطی نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه والنظائر موجود در
کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی مؤید این مطلب است که مؤلف این اثر به طور قطع یحیی بن سعید حلّی
(۶۰۱-۶۹۰ق) است. تمامی نسخه‌ها دارای آغاز و انجام برابر (با اندکی تفاوت در لغات انتخابی) و ۷۸ فصل با
موضوع فقه می باشند؛ اما حاشیه برخی از این کتب، مطالب متفاوتی را ارائه داده است. به عنوان نمونه درحاشیه
نسخه خطی به شماره ثبتی ۱۱۵۲۲ عناوین فصول به شنگرف همراه با جدول آورده شده است؛ اما نسخه خطی به
شماره ثبت ۱۵۸۷۱ دارای حاشیه با محتوای فقهی می باشد. در نسخه شماره ثبتی ۱۱۵۲ از نزهة الناظر در حاشیه
اوراق عنوان هر فصل ذکر شده است. تمامی این نسخه‌ها به خط نسخ و نستعلیق می باشد.

نسخه‌ها به لحاظ نسخه‌شناسی و استفاده از آرایه‌های هنری دارای تفاوت‌هایی است. نسخه ۱۱۵۲۲ مجدول
و دارای سرلوح مزین به لاجورد و شنگرف است اما نسخه ۶۴۷۳ خیر. برخی نسخه‌ها تصحیح و مقابله شده
است اما برخی دیگر خیر و چه بسا دارای افتادگی و ناقص الآخر یا ناقص الاطراف می باشد. بیشتر نسخه‌ها با
جلد تیماج و کمترین آنها با جلد مقوا و گالینگور است و فقط یک نسخه فاقد جلد است. با بررسی‌هایی که این
پژوهش در این نسخه‌ها انجام داده است؛ به لحاظ نسخه‌شناسی حائز درجه بندی عادی می باشند.

تمامی نسخه‌های این عنوان به لحاظ محتوای فقهی ارزشمند است و دانش پژوهان رشته‌های فقه و اصول
که به زبان عربی اندک تسلطی داشته باشند؛ با مراجعه به این نسخ، در کمترین زمان، بیشترین اطلاعات فقهی
را دریافت می کنند. با بررسی‌های انجام شده، نسخه موجود به شماره ثبتی ۱۱۵۲۲ به لحاظ بصری به ویژه فاصله
خطوط برای خواننده خوانش راحت تری دارد؛ بنابراین به دانش پژوهانی که قصد مطالعه این کتاب را دارند
توصیه می شود به این نسخه مراجعه نمایند.

قدیمی ترین نسخه از این کتاب در اداره مخطوطات آستان قدس رضوی به شماره ثبتی ۱۵۸۷۱ می باشد و
فهرست نگاران تاریخ کتابت آن را به شیوه حدسی متعلق به قرن ۱۰ عنوان نموده‌اند. این نسخه دارای وحدت نوع

کاغذ هم نمی باشد و از نیمه های آن، جنس و رنگ کاغذ متفاوت می شود.
این پژوهش با رویکرد بررسی تطبیقی اطلاعات جامعی از این نسخه ها را در اختیار علاقه مندان کتب خطی
فقهی، هم به لحاظ ساختار و شکل ظاهری و هم به لحاظ محتوای فقهی ارائه داده است.

منابع

۱. ابن سعید حلّی (قرن ۱۰). نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر. اداره مخطوطات آستان قدس رضوی، ۱۵۸۷۱.
۲. _____، ۱۱۵۲۲.
۳. _____، ۶۴۷۳.
۴. اصفهانی افندی، عبدالله (۱۳۸۹) ریاض العلماء و حیاض الفضلاء. ج ۵. چ ۱. ترجمه محمدباقر ساعدی. مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ص ۳۳۶.
۵. آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن (۱۳۶۲). طبقات اعلام الشیعه: الضیاء الامع فی القرن التاسع، تدوین علی نقی منزوی، تهران: دانشگاه تهران.
۶. امین عاملی، سید محسن (۱۴۲۱ق) اعیان الشیعه. ج ۱۰، قم: دارالتعارف للمطبوعات. ص ۲۸۷
۷. باقری خزمدشتی، ناهید (۱۳۹۵). دستنامه قواعد فهرست نویسی نسخه های خطی. چ ۱. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.
۸. پاشا بغدادی، اسماعیل (۱۹۹۵م). هدیه العارفین، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
۹. تهرانی، آقا بزرگ (۱۹۸۳). الذریعه الی التصانیف الشیعه، بیروت: دارالاضواء.
۱۰. جابری، امیر (۱۳۸۹). درآمدی بر فهرست نگاری نسخه های خطی برای پایگاه های اینترنتی کتاب. چ ۱. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی - گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی.
۱۱. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۳۸۵). امل الأمل. ج ۲. تحقیق و تصحیح احمد حسینی. نجف: مکتبه الاندلس، ص ۳۴۶.
۱۲. حلّی، یحیی بن سعید (۱۴۰۵ق). الجامع للشرائع. تصحیح شده تحت نظارت استاد جعفر سبحانی. قم: مؤسسه سید الشهداء العلمیه، ص مقدمه.
۱۳. حلّی، یحیی بن سعید (۱۳۸۶). نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر. به تحقیق السید احمد الحسینی و نورالدین الواعظی، المکتبة الفقهیة- مطبعة الآداب، نجف.
۱۴. _____، (۱۴۳۲ق). نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر. به تحقیق آیه الله یوسف صانعی، موسسه فقه الثقلین الثقافیة، قم.
۱۵. درایتی، مصطفی (۱۳۹۰). فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا)، ج ۳۳، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۱۶. _____، (۱۳۸۹). فهرست دستنوشته های فارسی (دنا)، ج ۱۰، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۷. دوانی، علی (۱۳۸۷). ((درس هایی از مکتب اسلام، بامفاخر اسلام آشنا شویم))، قم: موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق (علیه السلام)، ۴۳، ص ۱۶

۱۸. سدینگتن، مرین. (۱۳۷۸). هنر کاغذسازی دستی. ترجمه مهران روحانی، تهران: شرکت انتشارات فنی ایران.
۱۹. سلیم گندمی، حمید. (۱۳۷۷). «مقاله تصحیح متون واهمیت آن»، پیام کتابخانه. شماره ۲۸، ص ۴۱.
۲۰. صافی، قاسم. (۱۳۷۸). از چاپخانه تا کتابخانه. ج ۴. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۲۱. فضلی، عبدالهادی. (۱۴۱۶ق). مبادی علم الفقه. بیروت: مؤسسه امّ القرى للتحقیق و النشر. ج ۱، ص ۱۹.
۲۲. قمی، عباس. (۱۳۸۵). فوائد الرضویه. ج ۲. تحقیق ناصر باقری بیدهندی، ص ۱۰۸۳.
۲۳. مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۲). کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد: بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی.
۲۴. _____، (۱۳۶۹). نقد و تصحیح متون مراحل نسخه شناسی و شیوه های تصحیح نسخه های خطی فارسی. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
۲۵. محقق داماد، مصطفی. (۱۳۸۱). قواعد فقه (بخش مدنی)، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت). صفحه: ۱۳.
۲۶. مفید، محمد، (۱۴۱۴ق). مسائل العویص، بیروت: دارالمفید.
۲۷. نوشاهی، عارف. (۱۳۸۷). «مقاله نسخه های خطی میراث گرانبهای فرهنگ ایران: ترقیمه نویسی نسخه های خطی»، کتاب ماه ادبیات. شماره ۱۳۴، ص ۸۲.
۲۸. همایونفرخ، رکن الدین. (۱۳۵۰). سهم ایرانیان در پیدایش و آفرینش خط در جهان، تهران: افق.

